

Проф. др Небојша Ранђеловић, ванредни професор
Правни факултет Универзитета у Нишу
Др Предраг Јеленковић

ЦРТИЦЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ ПРАВА У КОНТЕКСТУ КОМУНИКОЛОШКИХ ПРИНЦИПА¹

Апстракт: Нове научне дисциплине везане за тековине и пошасте савремене цивилизације, оправдано намећу питање да ли је могуће стављање традиционалних категорија у њихов контекст. Сами творци и теоретичари комуникологије дају одговор на то питање савлађујући и ову науку у оквире историјске вертикале. Инердисциплинарност комуникологије даје могућност да се у њеном контексту посматрају и цртице из појединих историјских периода и дисциплина, па и из области српске историје права. Овај рад указује на такву могућност кроз слику сегмената српске историје права (доношење Устава Краљевине Србије од 1869. године, доношење Устава Краљевине Србије од 1888. године и пар примера комуникације са масама у току важних политичких процеса развоја Србије) и њихово стављање у оквире комуниколошких теорија и принципа. Дате анализе не представљају намеру да се о процесима стављеним у комуниколошке оквире да коначан суд. Оне су назнака како се може стављати традиција у контекст нових научних дисциплина.

Кључне речи: Комуникологија, комуникација, комуникациона стратегија, устав, традиција, право, историјски.

I

Када се поведе расправа о одликама нове научне дисциплине искључиво везане за тековине и пошасте савремене цивилизације, оправдано се поставља питање да ли је могуће „спајање неспојивог“, односно има ли, уопште, места стављању традиционалних категорија у њене оквире.

¹ Чланак је резултат рада на пројекту Правног факултета Универзитета у Нишу, „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“, који финансира Министарство за науку и технолошки развој, бр. уговора 179046

Комуникологија је, у најопштијем смислу, наука која за предмет има феномен комуникације. Њена интердисциплинарна природа, потврђује се чињеницом да се у оквиру комуникологије истражују најразноврснији облици општења међу живим бићима, па самим тим, она обухвата проучавање садржаја, облика и техника саопштавања, испитивање смисла порука и начина њиховог прихватања.² Комуникологија је предметно почела да се уобличава у првој половини XX века, најпре у емпиријским истраживањима и теоријским радовима појединих научника различитих сазнајних оријентација – од психолога, лингвиста и антрополога до социолога и кибернетичара. Најзначајнији узрок настанка и развоја комуникологије, који је деловао из социјално-историјског контекста као један од израза научно-технолошке револуције, била је све значајнија улога медија масовног комуницирања у друштву.³ Као година настајања ове научне дисциплине обично се узима 1949. када је група америчких научника, предвођена Елвудом Мјурејом, основала „Међународно удружење за комуницирање“, са идејом да се повежу истраживачи комуницирања из различитих научних области.⁴ Од тада се оснивају катедре за проучавање комуницирања, најпре у Сједињеним Америчким Државама и западној Европи, а потом и у осталим деловима света. Реализују се замашна емпиријска истраживања и сливају у ткиво нове научне дисциплине. Теоријски радови научника и истраживача различите вокације (социолози, социјални психолози, антрополози, лингвисти, кибернетичари, али и правници, економисти, истраживачи области масовних медија...) све мање постају сегменти посебних научних дисциплина, тематски и истраживачки повезани, а све више део целине нове науке – комуникологије.⁵

Може се поставити питање има ли места историјском приступу у науци која стасаву у другој половини XX века и која је првенствено везана за појаву масовних медија, хиперпродукцију информација и зависност од савремених средстава комуникације. Сами аутори и етаблирани теоретичари комуникологије инсистирају на историјском контексту. Темеље савремених комуниколошких теорија стављају у читав сплет, најпре филозофских и теолошких постулата, а потом и свих настајућих природних и друштвених наука. Тако се историјско наслеђе нове науке води од античких времена, кроз средњовековну реторику

2 З. Томић, *Комуникологија*, Београд 2003, 11.

3 М. Милетић, *Комуниколошки лексикон*, Београд 2012.

4 Исто

5 Интердисциплинарност нове науке даје могућност истраживањима из других научних области да буду стављена у оквире комуниколошких теорија које су настајале развојем ове науке (нпр. област правних наука – З. Ивошевић, *Право на одговор и право на исправку*, *СМ Časopis за upravljanje komuniciranjem, Protocol Нови Сад, Факултет политичких наука Београд*, 07 (2008), 115-128; С. Хамелинк, Ц. Холфман, *Стање права на комуницирање*, *СМ Časopis за upravljanje komuniciranjem, Protocol Нови Сад, Факултет политичких наука Београд*, 10 (2009), 5-24).

и реторику ренесансе, енглески емпиризам, позитивизам, функционализам, бихејвиоризам, до сасвим савремених аспеката у којима се сублимирају или разлажу знања која су у научном погледу дале историја и традиција. Теоријско интересовање за људску комуникацију сеже дубоко у филозофску традицију, која напоредо са Сократом, проблематизује не више питања природе и космоса, већ суштинска питања о човеку и друштву.⁶ Велики број тема и теоријских концепата који представљају предмет савремене комуникологије развијани су у оквиру традиције поменутих филозофских праваца и настајућих наука.

Историјска вертикала ставља се у ток процеса, који иде од теорија о комуницирању до комуниколошких теорија. Говор и разговор, као есенција комуницирања, били су у средишту пажње античких филозофа, а недоумица да ли је добар говорник онај који говори истину или добро говори, представља и данас, не само реторички, већ и прворазредни комуниколошки проблем.⁷ У теорији се среће и закључак да је логичко-етички правац у античкој реторички извршио утицај на европске комуникологе, сличан оном који формално-естетички правац има на главну струју у америчкој теорији комуницирања.⁸ У својој обимној студији М. Милетић у оквиру античког наслеђа ставља Цицерона и Квинтилијана. Оно што је антика разлагала, средњи век је сажимао, па су религија и реторика постале нераздвојне у проповедништву и молитвама. Логика је уступила место догми, али су под плаштом догме развијана и проповедничка правила, која су шире уобличавала непромењивост догме.⁹ За хеленски период – логика, за средњовековни вера, представљале су кључеве спознаје појединих аспеката комуникационе праксе. Хуманизам и ренесанса, а потом просветитељство афирмисали су принципе *Dubio, ergo cogito* и *Cogito, ergo sum*, и створили претпоставке за пионирске научне приступе проблему комуницирања, који су се односили на везу између психологије и реторике.¹⁰ Цивилизацијске тековине, које су са собом носиле развој науке, учиниле су да пракса стварања научне пирамиде, са широким темељима на којима се базира надградња, ка жижи која се налази на врху, постане лепеза чија ширина прати неслућене могућности информатичког друштва савременог доба. Од социјално-психолошког и делимично антрополошког и лингвистичког проблема, дошло се до мноштва теорија о комуницирању.¹¹

6 З. Томић, *Комуникологија*, Београд 2003, 17.

7 М. Милетић, *Основе комуникологије*, Београд 2005, 4.

8 Опшриније: А. Богданић, *Водећи правац у теорији комуницирања САД*, докторска дисертација, ФПН Београд, 1996, А. Богданић, *Комуникологија, водећи правац*, Београд 1996.

9 Св. Августин је нпр. развио читав низ проповедничких правила за разумевање једног од облика комуникационе праксе, интерперсоналног комуницирања са метафизичким бићима.

10 М. Милетић, *Основе комуникологије*, Београд 2005, 5.

11 Историјска вертикала даје мноштво примера. Нпр. шкотски свештеник Кмпбел у својој Филозофији реторике, крајем XVIII века повезује мисли Аристотела, Цицерона

II

Дати одговори на питања односа комуникологије и историјског контекста упућују на могућност анализе различитих историјских ситуација и процеса у оквиру комуниколошких теорија и принципа. Сходно наведеном, занимљиво је сагледати поједине сегменте државног, уставног, законодавног и политичког стасавања српске државе током XIX века, у поменутом контексту. Један од таквих сегмената је поступак доношења Устава Кнежевине Србије 1869. године. Све фазе његовог доношења могу се анализирати и у оквиру савремених теоријских принципа комуникационих стратегија.

Синтагма „комуникациона стратегија“ користи се у теорији, и много више у пракси, са подразумевајућим, али и „волунтаристички учитаним“ различитим значењима.¹² Реч стратегија је етимолошки грчка и означава науку о вештини ратовања.¹³ У ширем смислу, то је наука о вештини ратовања која истражује узајамне везе политичких, економских и ратних елемената за припремање и вођење рата, али и дугорочни план врховне команде за постизање победе.¹⁴ Данас се ова реч користи у скоро свим областима живота у свом изведеном, фигуративном значењу. Тако се данас стратегија може дефинисати као свеобухватна замисао одређеног друштвеног субјекта о могућностима и начинима за постизање претходно постављеног циља, која се операционализује конкретним планом активности и реализује управљањем тим активностима у датим социјалним околностима.¹⁵ Сходно томе, комуникациона стратегија је свеобухватна замисао појединца или друштвене групе, у комуникационој улози пошиљаоца порука, о постизању датог циља убеђивачким (персуазивним) деловањем на појединца или друштвене групе, у комуникационој улози прималаца порука.¹⁶ У сфери интерперсоналног комуницирања, комуникациона стратегија се може свести на: уопштавање најчешћих општих циљева планираног комуницирања, препознавање најзначајнијих елемената комуникационе ситуације за конкретизацију циља комуникационе стратегије и разумевање

и Квинтилијана са идејама Лока, Берклија и Хјума. Претеча савремених истраживања комуницирања Томас де Квинсеј у есеју Конверзација из 1847. год. бави се и проучавањем интерперсоналног комуницирања и комуникационе компетентности. Х. Спенсер у студији Филозофија стила се такође осврће на проблем комуницирања и по неким ауторима представља претечу симболичких интеракциониста (М. Милетић према К. К. Reardon, *Interpersonal Communication – Where Minds Meet*, Belmont, USA, 1998).

12 М. Милетић, Комуникационе стратегије – покушај теоријске концептуализације, Комуникације, медији, култура, Годишњак факултета за културу и медије, 3/2011, Београд, 14.

13 М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд 1972.

14 И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Београд 2008.

15 М. Милетић, Комуникационе стратегије – покушај теоријске концептуализације, Комуникације, медији, култура, Годишњак факултета за културу и медије, 3/2011, Београд, 15.

16 Исто

значаја комуникационе компетентности субјеката комуницирања који реализују одређену комуникациону стратегију за постизање постављеног циља.¹⁷ У поменутих оквирима најчешћи општи циљеви стратегије у планираном интерперсоналном комуницирању јесу: привлачење пажње, упознавање, зближавање, постизање сагласности, завањавање, смањивање створене нетрпељивости, разрешење насталог сукоба, изазивање привременог сукоба и трајни прекид интерперсоналних односа са комуникационим партнером.¹⁸

Како се у оваквом контексту може сагледати поступак доношења Устава Кнежевине Србије 1869. године? Овај устав, познат и као „Намеснички устав“, донет је после трегичне погибије кнеза Михаила, у ситуацији када је намесничка власт првенствено морала да консолидује уздрману државу. Привремено намесништво које су чинили председник Државног савета, министар правде и председник Касационог суда, заменило је намесништво које је изабрала Велика скупштина. Њега су чинили Миливоје Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић. Овакав састав намесништва био је логична последица чињенице да је Блазнавац имао апсолутну контролу над војском, са којом је и извикао малолетног Милана Обреновића за кнеза. Ново намесништво се сусрело са још неколико проблема, које је требало да реши у корист напретка државе, али и у своју корист. По постојећим прописима намесништво је бирано на три године и иста лица нису могла да буду поново бирана за намеснике. Како је кнез Милан навршавао пунолетство тек за четири године, садашњи намесници би годину дана пре његовог пунолетства остали без положаја. Такође је, по уставним законима кнеза Михаила, скоро сва власт била сконцентрисана у рукама кнеза, што би након кнежевог пунолетства могло да доведе у питање визију развоја Србије, какву су имали намесници. На Скупштини су истакнути и захтеви да се Закон о народној скупштини прошири према потребама времена и жељи народа, да се скупштина сазива сваке године, да се издају закони о слободи штампе, о поротном суђењу и о министарској одговорности. Решење за ова питања било је доношење новог устава.¹⁹

Замисли Намесништва имале су и ширу потпору, али је тако корениту уставну промену требало спровести темељито, са сигурношћу да ће постављени циљеви бити реализовани. Замисао и појединаца (првенствено намесника Ристића и Блазнавца), али и шире друштвене гупе њихових следбеника, дефинисала је доношење новог устава као јединствени постављени циљ, који треба да сублимира спектар циљева одређених и општим и личним интересима. Као елемент комуникационе стратегије остало је дефинисање циљне групе на коју

17 Исто, 17.

18 Исто, 18.

19 Н. Ранђеловић, *Историја права II – Основи српске историје права*, Ниш 2008, 102.

треба персуазивно деловати, да би се задати циљеви остварили сагласношћу Уставотворне скупштине.

Следећи потез Намесништва може се сагледати кроз разумевање значаја комуникационе компетентности субјеката комуницирања, који реализују одређену комуникациону стратегију за постизање постављеног циља. Велика народна скупштина није била репрезент „чиновника и научне класе“, дакле друштвене групе са адекватном комуникационом компетентношћу за реализовање постављених циљева. Зато је намесништво формирало један одбор, назван „Никољски“, по дану сазивања, у коме је окупљен „цвет чиновништва и интелигенције“. Овај одбор је требало да пружи одговор на питање: „Је ли потреба и време да се да земљи Устав сходан данашњем стању народа?“ и њему пратећа питања.²⁰ Рад Никољског одбора показао је, да у остваривању задатих циљева Намесништво може рачунати на успех, уз већинску сагласност, али не и консензуалност. Само Намесништво је морало да одустане од неких циљева, зарад остваривања општег и најважнијег, али и ради заштите својих интереса. Та промена стратегије изазвана је „откривањем карата“ чланова Никољског одбора по питању улоге државног савета, односно по питању увођења дводомног система. У дебати о представничком систему у одбору је изнето мишљење да савет треба да врши контролу над владом, јер дотадашње, „претежно сељачке скупштине“ нису биле дорасле том послу (са чиме су били сагласни и намесници и влада). Чланове савета, по том мишљењу, требало би да бира народ, али да савет не би био доведен у зависност од расположења у народу, народ би саветнике бирао доживотно. Овај предлог није прихваћен, али је допринео да и влада, односно Намесништво, открију своје намере. Према владином мишљењу, боље је да народна скупштина врши контролу над владом, него државни савет. „Сељачка скупштина“, која по претходном мишљењу владе није разумевала државне послове, сада би, по предлогу исте владе, требало да контролише њен рад.²¹ Инсистирање на свим препознатим елементима стратегије, и на свим сегментима утврђених циљева, могло је да угрози крајњи циљ. Влада је очигледно желела да избегне контролу савета. Од скупштинске контроле умела је да се чува и сама. Зато су намесници и влада одустали од било какве идеје о дводомном систему.

На сличан начин, али са нешто другачијим елементима, може се посматрати и поступак доношења једног другог устава: Устава Краљевине Србије од 1888. године. Након низа потреса у држави у кратком временском периоду (проглашење краљевине, тајна конвенција са Аустро-Угарском, пропаст уговора о железници, Тимочка буна, Српско-бугарски рат итд), сходно променама у самом друштву и на политичкој сцени, приступило се промени устава од 1869.

20 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића I*, Београд 1990, 63.

21 М. Ђорђевић, *Преглед развитка политичких и правних установа Србије од краја XVIII до почетка XX века*, Београд 1973, 78.

године. На политичкој сцени деловале су три политичке странке: Народна радикална, Напредна и Либерална. Иако су у актуелном тренутку радикали имали апсолутну већину (у уставотворној скупштини имали су скоро четири петине посланика), краљ Милан је инсистирао на паритетном односу свих политичких чинилаца у одбору, који ће припремити текст устава и за који ће се од уставотворне скупштине тражити да буде прихваћен „од корице до корице“.

Занимљиво је све ове поступке и односе политичких чинилаца посматрати кроз комуниколошки теоријски концепт тражења општеприхватљивих решења. Ту се првенствено мисли на „теорију равнотеже“, „теорију когнитивне дисонанце“, „теорију конгруенције“ и из њих изведеног „оријентацијског модела“.²² По овом моделу циљ комуницирања је постизање сагласности о предмету комуницирања.²³ Остваривање тог циља не доводи се у питање у случају обострано позитивних ставова комуникатора и консензуса о предмету комуницирања. Проблем настаје одсуством ових чинилаца.

Када се са овог аспекта посматра рад Уставотворног одбора 1888. године, најупечатљиви је процес усаглашавања ставова чланова одбора, који су представљали програмски супротстављене партије и дијаметрално супротне политичке интересе. На једној страни су се налазили радикали, заговорници народног суверенитета и надмоћи скупштине према осталим сегментима државне власти, на другој напредњаци, конзервативно оријентисани, заговорници дводомног система, подржани од либерала. Како је од одбора захтеван консензус око коначног текста устава, нужно је било усаглашавање и одступање од програмски задатих циљева свих актера. Између осталог, радикали су одустали од општег права гласа и пристали на увођење „квалификованих посланика“, док су напредњаци одустали од дводомног система. Промењени ставови о супротстављеним странама и предмету комуницирања донекле су изменили парцијалне циљеве поступка доношења устава, али су омогућили консензус око крајњег, стратешки задатог циља.²⁴

Оваквом приступу посматрања цртица из српске историје права може се додати и осврт на комуницирање са масама у току поменутих политичких процеса, много пре проналаска средстава масовне комуникације. За посматрање односа са масама кроз структурални, мотивациони и ситуационо-делатни аспект стратегије комуницирања занимљиви примери могу да буду шесточасовни го-

22 Реч је теоријама насталим из покушаја да се помири бихевиористички и когнитивистички приступ у комуницирању.

23 М. Милетић, *Основе комуникологије*, Београд 2005, 7.

24 Занимљиво је посматрати поступак доношења овог Устава кроз Хоровицов „модел кооперације“, који одбацује концепт консензуса, сматрајући да консензус није нужан епилог комуницирања, али сматра да је за процес комуницирања неопходна кооперација која подразумева споразум о облику понашања (општиније М. Милетић, *Основе комуникологије*, Београд 2005).

вор Пере Тодоровића пред огромном масом присталица радикала, или чланак Николе Пашића у „Самоуправи“, пред избијање Тимочке буне.

Познајући структуру окупљене групе, талентовани говорник Пера Тодоровић је шест сати говорио, на различите начине тумачећи радикалски програм, заснован на идејама народног суверенитета. Мотивационо, овај наступ Пере Тодоровића доживео је потпун успех. Идеје, тако презентирани, имале су огроман одјек у народу, иако су многе од њих биле непримењиве и у датом историјском тренутку неприхватљиве.

Примењујући нове законске одредбе о војсци српска влада је на јесен 1883. године почела са разоружањем народне војске. Оружје је одузимао од народа под изговором да ће се заменити савременијим, али је крајњи циљ владе био, уствари, разоружање народа. За радикале, који су, иако најјача политичка снага у народу, били у опозицији, овакав поступак владе био је провокација. Већ узаврелу атмосферу у народу требало је додатно мотивисати. Својим двосмисленим чланком у „Самоуправи“ то је управо урадио Никола Пашић. Он не позива народ да се одупре одлуци владе, али каже: „А ти народе, ако не будеш срећан да ти поштеде твоје ратне успомене, твоје оружје, ти га подај, али кућу немој остављати без њега... Чувај се сам, кад те не чувају они којима је то поверено.“²⁵ Пашићева двосмислица мотивационо је деловала на циљну групу баш како је творац поруке желео. Те јесени је планула Тимочка буна. Иако је буна доживела неуспех, са ситуационо-делатног становишта она је представљала остварен стратешки одређен циљ, јер се у тај контекст, као један од циљева може ставити и само њено избијање, са свим последицама неуспеха.

III

На први поглед, ако се занемари поменути однос самих теоретичара комуникологије према историјском наслеђу, може се закључити да повезивање историјских догађаја и комуниколошких принципа представља низ занимљивих могућности да се позадина историје посматра на неубичајен начин. Али ако се историја не посматра само као наука о скупу догађаја који су се десили у прошлости, већ првенствено као наука о садашњости и будућности, ствари стоје другачије. Поновно и стално читање историје у контексту одлика савременог друштва, изнова даје могућност да се историјски процеси препознају, да се њихова динамика стави у препознатљиве оквире и научно објасни. То је важно за усмеравање друштвених процеса, за стварање могућности да се конфликти предупреду и да се историјски циклуси, који су много коштали човечанство, не понављају.

Анализа датих цртица из српске историје права не представља само пар историјских епизода које ће у датим оквирима бити пример за могућност

25 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића II*, Београд 1990, 182.

логичко-психолошке акробатике. Она упућује на још једну могућност читања историје права и анализе друштвених односа из којих су произашли процеси стварања и јачања српске државе. Дате анализе, због ограничавајућих могућности обима једног чланка, не представљају намеру да се о процесима стављеним у комуниколошке оквиру да коначан суд. Оне су само назнака како се може и треба стављати традиција у контекст нових научних дисциплина.

Prof. Nebojša Randelović, LL.D.

Associate Professor,

Faculty of Law, University of Niš

Phd Predrag Jelenković,

***Brief Sequences from the Serbian Legal History
in light of Communicological Principles***

Summary

New scientific disciplines dealing with the attainments and the pests of the modern civilization pose a practical question whether traditional categories may apply in their context. The founders and theoreticians of communicology addressed this question by placing communicology within the historical framework. The interdisciplinary nature of communicology provides ample opportunity for observing brief sequences from specific historical periods and disciplines, including the Serbian legal history. In this article, the authors provide a sequence of brief segments from the Serbian legal history (including: the 1869 Constitution of the Kingdom of Serbia, the 1888 Constitution of the Kingdom of Serbia and a number of other examples illustrating different forms of mass communication applied in significant political processes underlying the historical development of Serbia), which are considered from the aspect of the communicological theory and principles. The provided analysis is certainly not intended to provide absolute answers or definite conclusions on the processes which have been observed from the communicological standpoint but this analysis maybe used as an indicator how tradition may be placed in context of new scientific disciplines.

Key words: *communicology, communication, communication strategy, constitutions, tradition, law, history*

